

на характерній особливості цього процесу, змістом якого є необхідність зміни формату відносин між особою та державою, зокрема: необхідно змінити загальне бачення суспільства щодо ролі держави в сторону розуміння держави як гаранта та надійного суб'єкта захисту прав людини.

Таким чином, відносини між суспільством та державою мають базуватися та розвиватися на основі партнерства та взаємності прав і обов'язків, а не на засадах

підпорядкування. Також слід максимально за допомогою правових норм впорядкувати відносини між державою, суспільством та громадянином в сфері гарантування та захисту прав і свобод людини. Необхідно максимально відійти від ідеологічного та політичного впливу на розвиток прав людини і механізмів їх захисту, забезпечивши їх об'єктивний розвиток та відповідність стандартам міжнародного співтовариства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Варламова Н. В. Права человека как предмет юридической интерпретации / Н. В. Варламова // Государство и право. – 2009. – № 2. – С. 29.
2. Теория государства и права : Курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2001. – С. 30.
3. Назаров В. В. Особливості механізму захисту прав людини у кримінальному провадженні / В. В. Назаров // Форум права. – 2009. – №1. – С. 390.
4. Вопросы применения Европейской Конвенции по правам человека / Сост. М. Б. Лобов, Ю. Я. Чердина // www.memo.ru станом на 28.07.2011 р.
5. Султанов А. Р. Влияние на право России Конвенции о защите прав человека и основных свобод и прецедентов Европейского Суда по правам человека / А. Р. Султанов // Журнал Российского права. – 2007. – № 12. – С. 86.
6. Гамова С. Молдавские чиновники ответят по искам в Страсбурге / С. Гамова // Новые известия. – 2005. – С. 321.
7. Ершов В. В. Актуальные теоретические и практические вопросы Конституции России и Конституции Болгарии / В. В. Ершов // Российская юстиция. – 2004. – № 6. – С. 15.
8. Пацация М. Ш. Европейский Суд по правам человека и пересмотр судебных актов по арбитражным делам / М. Ш. Пацация. – Законодательство и экономика. – 2006. – № 3. – С. 24.
9. Куц М. О. Про особливості тлумачення терміна «імплементация» / М. О. Куц // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 2. – С. 137.
10. Кубієвич С. П. Окремі питання імплементції міжнародно-правових стандартів прав людини в Україні / С. П. Кубієвич // Держава і право. – 2011. – Вип. 37. – С. 594.
11. Мілова Т. М. Окремі особисті права і свободи громадян України та їхня відповідність європейським стандартам / Т. М. Мілова // Часопис Київського університету права. – 2005. – № 3. – С. 83.
12. Практика Європейського Суду з прав людини / За ред. П. М. Рабіновича. – 1997. – Вип. 1. – С. 56.
13. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні / За ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчука. – К., 2007. – С. 88.
14. Гришук О. Принципи співвідношення міжнародного та внутрішньодержавного права щодо прав людини / О. Гришук // Вісник Львівського ун-ту. – 2006. – Вип. 42. – С. 9.
15. Гришук О. Природне право як форма об'єктивної цінності людини / О. Гришук // Вісник Львівського університету. – 2006. – Вип. 43. – С. 7.
16. Цись Н. І. Імплементация норм міжнародного права у національне кримінальне законодавство України (Загальна частина) : автореф. дис. на здобуття канд. юрид. наук : 12.00.01. / Н. І. Цись. – К., 1994. – С. 15.
17. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 // Урядовий кур'єр. – 2010. – № 215. – С. 124.
18. Клименко О. М. До питання про вичерпання національних засобів правового захисту прав людини в Україні / О. М. Клименко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2007. – № 10. – С. 22.
19. Антонович М. Імплементация Міжнародного пакту про громадянські та політичні права в Україні: кризь призму Комітету ООН з прав людини / М. Антонович // Право України. – 2004. – № 8. – С. 34.
20. Фредман С. Питання рівності та працевлаштування після інкорпорації Європейської конвенції з прав людини // Права людини у новому тисячолітті. – Пер. з англ. – К. : Сфера, 2006. – 264 с., с.109 ; Лерзький І. Активізм та обмеження: права людини і процес тлумачення // Права людини у новому тисячолітті. – Пер. з англ. – К. : Сфера, 2006. – С. 21.

УДК 342.34(477)

НАРОДНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ В РАДЯНСЬКІЙ ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ POPULAR SOVEREIGNTY IN THE SOVIET JURISPRUDENCE

Щербанюк О.В.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права юридичного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

У статті досліджується історія розвитку уявлень про сутність та зміст народного суверенітету у радянській юридичній науці. Виявляються особливості досліджень народного суверенітету у різні періоди розвитку радянської науки. Автором встановлюються сутність та причини протиріч, що існують між дослідженнями, присвяченими народному суверенітету в радянський період.

Ключові слова: народний суверенітет, дослідження народного суверенітету, радянська юридична наука, радянський період.

В статье исследуется история развития представлений о сущности и содержании народного суверенитета в советской юридической науке. Выявляются особенности исследований народного суверенитета в разные периоды развития советской науки. Автором устанавливаются сущность и причины противоречий, существующих между исследованиями, посвященными народному суверенитету в советский период.

Ключевые слова: народний суверенітет, дослідження народного суверенітету, советская юридическая наука, советский период.

The article examines the history of ideas about the nature and meaning of popular sovereignty in the Soviet legal science research identified features of popular sovereignty in different periods of development of Soviet science. The author has determined the nature and causes of conflicts that exist between research devoted to national sovereignty in the Soviet period.

Key words: popular sovereignty, the study of popular sovereignty, Soviet jurisprudence, the Soviet period.

Постановка проблеми. Розуміння народного суверенітету не лишалося незмінним, воно постійно змінювалося з розвитком юридичної науки. Тривалий час предметом дослідження був суверенітет як політичне явище, суверенітет як конституційний принцип, теорія обмеженого суверенітету. У період існування СРСР у житті суспільства відбувалися серйозні соціально-економічні, політичні та правові зміни, які вплинули на розвиток юридичної науки, зокрема на еволюцію поглядів щодо народного суверенітету. Саме тому існує нагальна потреба проведення у першу чергу наукового аналізу проблем формування поглядів на народний суверенітет як конституційного принципу в працях вчених-правознавців радянського періоду.

Ступінь розробленості проблеми. У сучасних вітчизняних наукових дослідженнях питання сутності та змісту народного суверенітету досліджені недостатньо. Більшість вчених лише побічно аналізують проблеми становлення народного суверенітету. Водночас маємо відзначити, що у науці конституційного права відсутнє спеціальне узагальнення наукового доробку вчених-конституціоналістів радянського періоду щодо сутності та змісту народного суверенітету.

Метою цієї статті є відстежити історію розвитку уявлень про сутність та зміст народного суверенітету у радянській юридичній науці, виявити особливості досліджень народного суверенітету у різні періоди розвитку радянської науки, встановити сутність та причини протиріч, що існують між цими дослідженнями.

Виклад основного матеріалу. У радянській юридичній літературі розробка проблеми народного суверенітету була вкрай недостатньою. Зарубіжний досвід досліджувався заідеологізовано. В науковій літературі, особливо в підручниках, переважало твердження про повну неприйнятність різноманітних буржуазних концепцій в теорії держави і права. У зв'язку з цим фактично протягом всієї історії радянської держави розроблялись, втілювались в життя нові, інші рішення, які не відповідали завданням і потребам ні держави, ні її громадян. Ігноруючи світовий досвід, радянська держава будувалась та функціонувала відповідно до принципу єдності влади, яка, на думку ідеологів того часу, була втіленням повновладдя трудящих. Заперечувалась одна із найгуманніших державно-правових ідей – ідея правової держави. Радянські ідеологи та вчені вважали цю концепцію помилковою. Заперечувався парламентаризм, який забезпечував в країні чільну роль парламенту як верховного органу народного представництва. На його місці з'явилися нові органи – Ради, які поєднували законодавство і управління. В основі їх організації і діяльності був закладений принцип «робітничої корпорації», який був розроблений В. І. Леніним за типом Паризької комуні. Його основною сутністю було те, що Ради «повинні поєднувати в особі виборних представників народу і законодавчу функцію та виконання законів» [24, с. 271]. З прийняттям Конституції УРСР 14 березня 1919 року, державною формою диктатури пролетаріату Конституція визначала Республіку Рад, де вся повнота державної влади належить трудящим у формі Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Це означало, що Республіка Рад проголошена класовою організацією. В результаті відкидався загальнонародський, загальнодемократичний принцип народу як носія, джерела суверенітету держави, існували обмеження у виборчому праві. Виборча система 1919 року забезпечувала робітникам більшість в органах державної влади в порівнянні з іншими групами населення. Вибори були багатоступеневими: депутати вищих органів влади обирались вищестоящими органами державної влади з їх складу. В перші роки соціалізму застосовувалось відкрите, а не таємне голосування. Ці обмеження були скасовані Конституцією СРСР 1936 року. Поняття ж «народ» було введено лише Конституцією СРСР 1977 року. Народ оголошувався суб'єктом, якому

належить вся влада. У статті 2 зазначалось: «Вся влада в СРСР належить народу», а стаття 5 вперше встановила, що найважливіші питання державного життя виносяться на всенародне обговорення, а також ставляться на всенародне голосування (референдум). Стаття 95 уперше закріпила завдання народного контролю, а стаття 48 характеризувала його як одну з форм участі громадян у управлінні державними і громадськими справами. Б. М. Топорнін у колективній монографії «Конституція розвинутого соціалізму» під редакцією В. М. Кудрявцева відзначав, що «повновладдя народу є важливою передумовою та гарантією побудови безкласового суспільства. Поняття «народ» розкривалось в статтях Конституції СРСР: це робітничий клас, селянство та інтелігенція» [18, с. 41]. Виділялись матеріальні гарантії народовладдя (економічна система суспільства) та соціальні засади (єдність всіх трудящих), а політична влада характеризувалась глибоко народним характером (загальнонародна демократія). Також Конституція СРСР 1977 року визначала такі форми участі народу в управлінні державними справами: громадяни обирають та можуть бути обраними в Ради народних депутатів, в інші виборні державні органи (наприклад, в суд); вони беруть участь у обговоренні та розробці проектів законів та рішення як загальнодержавного, так і місцевого значення [18, с. 144]. Іншими формами залучення народу до управління державою визнавались залучення громадян до роботи державних органів і громадських організацій (як правило, на громадських засадах), участь у нарадах на підприємствах, зборах за місцем проживання, у формуванні органів громадської самодіяльності – народних дружин, товариств в судах. Тобто ці форми були спрямовані на розширення народної ініціативи та залучення населення в державну і громадську діяльність [18, с. 145]. Не дивлячись на проголошення цих засад, влада народу була фіктивною, проголошені демократичні підходи на практиці не реалізовувались, служили для прикриття фактичного тоталітаризму, диктатури правлячої комуністичної партії, оскільки ефективності народовладдя, залучення в політичну діяльність широких прошарків населення сприяє принцип політичного плюралізму, який в СРСР був відсутній.

У зв'язку з цим варто відзначити таких радянських вчених, як Г. С. Гурвіч, А. І. Денисов, В. К. Дябло, Д. А. Магеровський, А. Маліцький, П. І. Стучку, Н. П. Фарберова, які активно почали досліджувати проблему повновладдя радянського народу. Так, Н. П. Фарберов у підручнику «Державне право країн народної демократії», виданому у 1949 році, зазначав, що «вся влада в Народних республіках походить від народу та належить народу. Народ здійснює свою владу через представницькі органи, починаючи з місцевих та закінчуючи вищими державними органами, які обираються народом шляхом загальних, рівних і вільних виборів, без будь-яких обмежень чи переваг для окремих груп або осіб, що обмежують участь мас в народному представництві, що має місце в буржуазних країнах... Основним принципом організації та діяльності системи органів державної влади Народних республік є суверенітет трудящих класів, тобто переважної більшості народу, очолюваної робочим класом. В Народних республіках широкий народні маси постійно контролюють роботу державних органів, що є однією із найважливіших умов забезпечення роботи органів державної влади в душі справжньої демократії. Народні представники зобов'язані в своїй діяльності слідувати наказу своїх виборців, відповідальні перед ними та можуть бути відкликані до закінчення строку їх повноважень» [49, с. 77-78]. Н. П. Фарберов різко критикував позиції акад. І. П. Трайніна, Є. С. Варги, проф. І. Д. Левіна, доц. Д. С. Карева [5; 17; 21; 42] щодо поняття «народ». Н. П. Фарберов стверджував, що перекручуванням марксистсько-ленінського вчення про керівну роль робочого класу в союзі трудящих класів є підміна наукового вирішення питання про класову природу народної де-

мократії загальним поняттям «народ». А участь населення у народних фронтах є способом залучення громадян до управління державою та сприяють єдності [48, с. 61]. «Суверенітету єдиної радянської союзної держави, – пише І. П. Трайнін, – не суперечить суверенність кожної окремої радянської нації, яка вирішує свої національні справи самостійно на основі рад. Виходячи з радянського демократичного централізму, кожна нація повністю самостійна у вирішенні питань, які стосуються національних форм своєї участі в загальному соціалістичному будівництві» [43, с. 95]. Це говорить про спробу в науці державного права зняти протиріччя між суверенітетом народу та суверенітету нації (союзного та республіканського суверенітету).

Радянською юридичною наукою був створений теоретичний фундамент, який визначає концептуальні положення, що стосуються розуміння державного суверенітету, його співвідношення з народним і національним суверенітетами, визнання неможливості абсолютного суверенітету. Серед робіт того періоду варто виділити дослідження С. А. Авак'яна [1], А. А. Безуглова [4], Л. А. Григоряна [6], Г. С. Гурвіча [7], Ю. А. Дмитрієва [10], В. Дорогіна [11], В. І. Зуєва [13], В. І. Ілюхіна [14], В. Т. Кабишева [15], Р. М. Кочкарова [19], А. Н. Кудінова [20], І. Д. Левіна [23], Л. С. Мамута [26], Р. О. Ромашова [31], Ю. І. Скуратова [32; 33; 34; 35; 36], Ю. Г. Судніцина [39; 40], І. Є. Фарберова [46; 47; 48], В. А. Четверніна [51], В. Є. Чіркава [52; 53], В. С. Шевцова [54; 55].

Російський вчений-конституціоналіст, професор Ж. Й. Овсепян провела диференційовану характеристику соціальних інститутів та установ, які втілюють в собі народний (державний, особистий) суверенітет. Оскільки питання суверенітету в плані співвідношення з державою і державною владою – одне з найбільш дискусійних питань в науковій теорії, Ж. Й. Овсепян [27, с. 64-85] наукові погляди з цього приводу систематизувала у такі групи:

1. На думку А. І. Денисова, І. Д. Левіна, Д. Л. Златопольського, Г. І. Тункіна, М. А. Шафіра [8; 23; 45; 54] носієм суверенітету є держава.

За словами Й. Д. Левіна, «суверенітет – це юридично реалізована незалежність держави» [22, с. 258]. Й. Д. Левін продемонстрував у своєму дослідженні «Суверенітет», написаному у 1948 році, що з самого початку свого виникнення держава не мала виключної, переважної влади у суспільстві. Й. Д. Левін вважає, що суверенітет держави розповсюджується і на територію іншої держави. Він відстоює позицію, що «суверенітет, як *impregium* і територіальне верховенство – це право повеліати всіма людьми, які знаходяться на території держави, тобто право здійснення повноти політичної влади на даній території, в тому числі і з питань влаштування самої території» [22, с. 287-289]. На думку Й. Д. Левіна, «безспірними елементами, що конституують верховну владу, є її постійність, самостійність та необмежена компетенція. Не може вважатися верховною владою у державі влада тимчасова (наприклад, Тимчасовий уряд або Установчі збори з наперед обмеженим строком повноважень), влада, делегована на певних умовах іншим органом, влада, чия компетенція встановлюється, обмежується і контролюється іншим органом держави» [22, с. 58-59].

2. Інші автори, зокрема М. О. Ушаков [55, с. 40], відзначають, що суверенітет належить державі, але властивості суверенітету характеризують і державу, і державну владу. М. О. Ушаков визначає «суверенітет» через «само-визначення націй» [44].

3. Згідно з третьою позицією, суверенітет належить державі, але не безпосередньо, а через державну владу, яка володіє суверенітетом, точніше – володіє істотними властивостями, які при наявності всій їх сукупності дозволяють говорити про державний суверенітет (В. А. Дорогін, В. С. Шевцов). На думку В. С. Шевцова, державна влада при різноманітності її проявів у внутрішньодержав-

ній системі суспільних відносин, «а також в міжнародно-правовому спілкуванні виявляє ряд істотних властивостей, які відповідають поняттю державного суверенітету» [11, с. 56; 55, с. 40].

4. Сутність четвертої точки зору полягає в тому, що суверенітет визначається як властивість державної влади, «в силу якої вона є самостійною і незалежною від будь-якої іншої влади у здійсненні своїх функцій як всередині країни, так і у взаємовідносинах з іншими державами» (О. І. Лепешкін) [25, с. 200]. Аналогічне визначення дає О. П. Таранов. На його думку, суверенітет, це єдина властивість державної влади, елементами якою є верховенство, самостійність і незалежність. «По відношенню до мети і функцій держави, вибору форм і методів їх здійснення суверенітет означає самостійність державної влади. По відношенню до влади інших держав суверенітет означає незалежність державної влади» [41, с. 96].

5. Відповідно до поглядів п'ятої групи вчених, суверенітет – це сукупність властивостей державної влади, але мова йде про юридичну, а не фактичну її незалежність (автори – І. Є. Фарбер, В. О. Ржевський, В. Т. Кабишев). І. Є. Фарбер та В. О. Ржевський обґрунтували своє бачення проблеми таким чином: «Влада пануючого класу (народу), вручається державі. Щоб він міг функціонувати, його влада наділяється суверенністю, тобто незалежністю від інших – недержавних влад. Мова, звичайно, йде про юридичну незалежність, а не про фактичну, оскільки фактично державний апарат в цілому залежить від того класу, волю якого він повинен виражати і втілювати в життя» [48, с. 100]. За визначенням В. Т. Кабишева, «державна влада дійсно залежить від економіки, класів та інших суспільно-політичних факторів, але, оскільки її органам належить монополія правотворчості, можна говорити про юридичну незалежність державної влади» [29, с. 31-33]. Така позиція, за твердженням Ж. Й. Овсепян, була ще сформульована німецьким вченим Г. Єллінеком у XIX, який писав: «Історичний розвиток теорії суверенітету свідчить, що «незалежність державної влади від якого б не було іншого авторитету завжди конструювалась як правова, а не фактична незалежність» [13, с. 458].

6. Відповідно до шостої наукової позиції, суверенітетом володіє держава, а не державна влада, інше ж розуміння рівносильне визнанню державного свавілля, свавілля державної влади. Зокрема, проф. І. М. Степанов вважав, що якщо і говорити про суверенітет державної влади, то визначати його в якості «вторинного». При цьому він відкидав характеристику державної влади як незалежної (хоча незалежність – найважливіша ознака суверенітету). І. М. Степанов писав: «Якщо у відомому сенсі ще можна говорити про похідний, вторинний (від суверенітету народу) характер Радянської державної влади, то про незалежність державно-владних повноважень – ні в якому разі» [37, с. 85]. Це застереження І. М. Степанова є справедливим, оскільки з позицій класичних підходів держава визначається як єдність трьох елементів: території, населення, влади. В цій тріаді державна (публічна) влада є системоутворюючим елементом. Народ, органи держави, територія держави об'єднують те, що всі вони так або інакше пов'язані з державною владою: або є її джерелами та (або) суб'єктами державної влади (народ, органи державної влади), або об'єктами державної влади (територія). Тому, з точки зору Ж. Й. Овсепян, державна влада виконує роль системоутворюючої «несучої» конструкції в системі держави, тому суверенітет повинен бути приписаний властивостям державної влади. «Разом з тим, – продовжує Ж. Й. Овсепян, – суверенітет як властивість державної влади ґрунтується на державу в цілому, стає її втіленням, набуває характеру державного суверенітету» [27, с. 67].

Лише з 70-початку 80-х років вітчизняні вчені почали визнавати окремі цінності конституціоналізму, зокрема і конституціоналізм. Народний суверенітет поряд з соціаліс-

тичним інтернаціоналізмом, керівною роллю Комуністичної партії в конституційному будівництві виділялись в якості ознак радянського конституціоналізму [36, с. 230-232].

В радянській юридичній літературі поширеною була характеристика суспільно-політичного ладу як втілення суверенітету народу. У 1974 році була видана монографія В. А. Ржевського «Суспільно-політичний лад як втілення суверенітету радянського народу» [30], в якій центром дослідження був не суверенітет як властивість суспільно-політичного ладу, а суспільно-політичний лад як форма втілення суверенітету. Тому повністю погоджуємось з твердженням Ж. Й. Овсепян про те, що «перед державно-правовою наукою стоїть завдання створення нової теорії суверенітету. «Список» історичних вчень про суверенітет (монархічне (Ж. Бодена і Т. Гоббса), демократичне (Дж. Локка, Ж. Ж. Руссо), державно-правове (німецька юридична школа Лабанди-Єллінека, Г. Кельзена), російських дореволюційних теорій суверенітету та сучасних вчень про суверенітет можна доповнити новою концепцією суверенітету, назвавши її «суспільствознавчою теорією суверенітету». Сутність цієї теорії полягає в тому, щоб форму втілення суверенітету ідентифікувати не тільки з державою та (або) державною владою, але із сукупністю громадських об'єднань та союзів (як державних, так і недержавних), які функціонують в межах відповідних територій [27, с. 84-85].

На думку В. Цимбурського, приблизно до 1987 року поняття «суверенітету» в радянському офіціозі мало яскраво виражену «антиімперіалістичну спрямованість» [50, с. 4]. Це виражалось як у валоризації «права нації на

самовизначення», так і в критиці концепцій суверенітету [38, с. 90].

Незважаючи на велику кількість робіт, що розглядають ті чи інші аспекти суверенітету, спеціальних монографічних досліджень, присвячених даній проблематиці, написано зовсім не багато, зокрема на початку-середині 90-х років 20-го сторіччя з'явилися праці Г. Б. Агабекова, І. М. Барцица [2; 3], у 2006 р. Н. Б. Пастухова, досліджуючи проблему державного суверенітету, безпосередньо проблемі суверенітету на сучасному етапі присвятила лише одну главу з чотирьох [28, с. 128-164].

Висновки. Таким чином, можна дійти висновку, що у радянський період наукові погляди щодо поняття та змісту народного суверенітету розвивалися нерівномірно та суперечливо.

Наукові праці радянського періоду, зокрема, дослідження проблематики народного суверенітету, розвивались слабо і не виходили за рамки, встановлені їм партійною і державною верхівкою. Фундаментальні монографії з'являлись вкрай рідко, носили переважно ідеологізований та публіцистичний характер та присвячувались, як правило, радянській конституції – її сутності, поняттю, класовій природі, правової охорони Основного закону. З середини 50-х років радянська юридична наука розвивалася більш поступово, хоча жорстка ідеологічна заданість та політизація серйозно звужували можливості наукового пошуку. Проте саме до цього періоду відносять найбільш змістовні дослідження народного суверенітету у радянській юридичній науці, які є підґрунтям для подальшого розроблення теорії народовладдя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Авакьян С. А. Правовое регулирование деятельности местных советов. – М., 1974.
2. Агабеков Г. Б. Суверенитет в федеративном государстве: обзор. – М.: ИНИОН РАН, 1993.
3. Барциц И. Н. Категория «суверенитет» в правовой теории и практике Российской Федерации : автореф. дисканд. юрид. наук. – М., 1995.
4. Безуглов А. А. Суверенитет советского народа. – М., 1969.
5. Варга Е. С. Демократия нового типа // Мировое хозяйство и мировая политика. – 1947. – № 3.
6. Григорян Л. А. Народовластие в СССР. – М.: Юрид. лит., 1972.
7. Гурвич Г. С. Народ, народный суверенитет и народное представительство в советской системе // Советское государство и право. – 1958. – № 7.
8. Денисов А. И. Сущность и формы государства. / Денисов А. И. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1960. – 67 с.
9. Дмитриев Ю. А., Магомедов Ш. Б., Пономарев А. Г. Суверенитет в науке конституционного права. – М.: Манускрипт, 1998.
10. Дмитриев Ю. А. Концепция народовластия в современной России (государственно-правовые проблемы теории и практики) : автореф. (науч. доклад) дис... докт. юрид. наук. – М., 1994.
11. Дорогин В. Суверенитет в советском государственном праве. – М., 1948.
12. Еллинек Г. Общее учение о государстве. – СПб.: Издание юридического книжного магазина Н. К. Мартынова, 1908. – 618 с.
13. Зуев В. И. Приоритет русской правовой мысли в создании и развитии теории суверенитета // Советское государство и право. – 1951. – № 3.
14. Илюхин В. И. Нация-государство-безопасность (Вопросы теории и практики). – М.: Изд-во ООО «ЦентрКнига», 1999.
15. Кабышев В. Т. Народовластие развитого социализма. Конституционные вопросы / Под ред. И. Е. Фарбера. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1979.
16. Кабышев В. Т. Конституционное обеспечение народного суверенитета в СССР // Проблемы конституционного права. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1974. Вып. 1(2).
17. Карев Д. С. Судостроительство : учебник. – Юридлитиздат, 1948.
18. Конституция развитого социализма: В помощь изучающим Конституцию СССР (рук. авт.кол. чл.-кор. АН СССР В.Н.Кудрявцев)– 2-е изд. – М.: Политиздат, 1978. – С. 145.
19. Кочкаров Р. М. Конституционные основы суверенитета народов и наций и единство российской государственности : автореф. ... канд. юрид. наук. – М., 1997.
20. Кудинов А. Н. О понятии «народ в теории советского государственного права» // Вестник Белорусск. гос. ун-та. Серия 3. Философия, научный коммунизм, экономика, право. – 1981. – № 1.
21. Левин И. Д. Советское государственное право. Учебник для школ и курсов руководящих советских работников. – Юридлитиздат, 1947.
22. Левин И. Д. Суверенитет / Предисл. докт. юрид. наук, проф. С. А. Авакьяна. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 373 с.
23. Левин И. Д. Суверенитет. – М.: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. – 375 с.
24. Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Т. 33. – М.: Издательство политической литературы, 1969. – 434 с.
25. Лепешкин А. И. Курс советского государственного права. Т. 1. – М.: Госюриздат, 1961. – 559 с.
26. Мамут Л. С. Народ в правовом государстве. – М.: НОРМА, 1999. – 150 с.
27. Овсепян Ж. И. Социальные институты (учреждения) как формы воплощения власти и суверенитета (к вопросу об общественно-правовой концепции суверенитета) // Конституционный строй России. Вып. V. Труды института государства и права РАН. Отв. ред. проф. Ю. Л. Шульженко. – М.: Институт государства и права РАН, 2006. – № 3. – С. 64–85.
28. Пастухова Н. Б. Проблемы государственного суверенитета. – М.: Норма, 2006. – 288 с.
29. Проблемы конституционного права : сб. статей. Отв. ред. И. Е. Фарбер. – Саратов, Изд-во Саратовского юрид. ин-та, 1969. – 202 с.
30. Ржевский В. А. Общественно-политический строй как воплощение суверенитета советского народа. – Ростов н/Д, 1974. – 132 с.

31. Ромашов Р. Конституционное государство (история, современность, перспективы развития). – Красноярск : Изд-во Красноярского ун-та, 1997. – 120 с.
32. Скуратов Ю. И. Конституционное регулирование народного суверенитета в СССР (опыт систематизации основных институтов) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Свердловск. 1977. – 21 с.
33. Скуратов Ю. И. Концепция народного суверенитета и современное конституционное право // Личность и власть (конституционные вопросы) : Межвуз. сб. науч. работ. – Ростов-на-Дону, 1995.
34. Скуратов Ю. И. Народный суверенитет – принцип советского государственного (конституционного) права // Конституционное законодательство и государственное управление : межвуз. сб. науч. трудов. – Свердловск, 1977. Вып. 51.
35. Скуратов Ю. И. Народный суверенитет развитого социализма (конституционные вопросы). – Красноярск : Изд-во Красноярского ун-та, 1983.
36. Скуратов Ю. И. Советский конституционализм: понятие и структура // Правопорядок и правовой статус личности в развитом социалистическом обществе в свете Конституции СССР 1977 г. Саратов, 1980. – С. 230–232.
37. Степанов И. М. Советская государственная власть. – М. : Наука, 1970. – 123 с.
38. Суверенитет. Трансформация понятий и практик : монография / под. ред. М. В. Ильина, И. В. Кудряшовой ; Моск. гос. ин-т междунар. Отношений (ун-т) МИД России, каф. сравнит. политологии. – М. : МГИМО-Университет, 2008.
39. Судницын Ю. Г., Скуратов Ю. И. Конституционное обеспечение суверенитета народа в Советском государстве // Сов. государство и право, 1981. – № 1.
40. Судницын Ю. Г., Скуратов Ю. И. Народный и национальный суверенитет в Советском государстве // Правоведение, 1979. – № 4.
41. Таранов А. П. Основні принципи Конституції Української РСР. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962.
42. Трайнин И. П. Демократия особого типа // Советское государство и право, 1947. – №№ 1, 3.
43. Трайнин И. П. К вопросу о суверенитете // Советское государство и право. – М., 1938. – № 2. – С. 95.
44. Тузмухамедов Р. А. Национальный суверенитет. – М., 1963.
45. Тункин Г. И. Основы современного международного права. – М., 1956.
46. Фабер И. Е. Социализм и народный суверенитет / Проблемы Советского государства и права : межвуз. тематич. сб. – Иркутск, 1972. Вып. 1, 2.
47. Фарбер И. Е. Народный суверенитет в Советском государстве // 50 лет Советского союзного государства. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1973.
48. Фарбер И. Е., Ржевский В. А. Вопросы теории советского конституционного права. Вып. 1. – Саратов, 1967.
49. Фарберов Н. П. Государственное право стран народной демократии : учебник для юридических институтов и юридических факультетов университетов. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1949.
50. Цымбурский В. Понятие суверенитета и распад Советского Союза // Страна и мир. – Мюнхен, 1992. – № 1. – С. 4.
51. Четвернин В. А. Демократическое конституционное государство: введение в теорию. – М., 1993.
52. Чиркин В. Е. Легализация и легитимация государственной власти // Государство и право, 1995. – № 5.
53. Чиркин В. Е. Политическая и государственная власть // Сов. государство и право, 1988. – № 1.
54. Шевцов В. С. Государственный суверенитет (вопросы теории). – М., 1979.
55. Шевцов В. С. Суверенитет Советского государства. – М., 1972.